

Spolupráce na úrovni Výboru pro výzvy moderní společnosti CCMS/NATO/NACC

Obecně je málo známá skutečnost, že země sdružené v NATO a kooperující země (NACC) vytvořily v rámci *Výboru pro výzvy moderní společnosti (CCMS)* největší mezinárodní organizaci řešící problémy životního prostředí. Výbor CCMS/NATO oslavil v minulém roce dvacet pět let plodné práce v oboru vojenské ekologie. Jeho vytvoření, poslání a formy spolupráce byly předmětem informace uveřejněné ve Vojenských rozhledech v roce 1994 [1].

Českou republiku ve výboru, na rozdíl od ostatních zemí východní Evropy, které zastupují ponejvíce resorty životního prostředí, zastupuje resort obrany. Úlohu národního koordinačního pracoviště vykonává OdŽP MO ČR, které dokáže pojmenovat potřeby armády a zajistit spolupráci s významnými pracovišti jiných resortů. Česká republika tak patří k první zemi NACC, která odborně v rámci CCMS spolupracuje již od roku 1992.

PLENÁRNÍ ZASEDÁNÍ

Na práci CCMS se podílí řada vojenských specialistů zejména ze západních armád. Mezi národními koordinátory a členy pilotních studií najdeme řadu expertů působících mimo armádu, a to zejména politiků, vědců, pedagogů a pracovníků státní správy. Plenární zasedání výboru s národními koordinátory se koná jedenkrát ročně v Bruselu. Poslední se uskutečnilo 27. dubna 1995 a z kooperujících zemí se zasedání zúčastnily Bělorusko, Bulharsko, ČR, Estonsko, Kazachstán, Litva, Lotyšsko, Polsko, Rumunsko, Rusko, SR, Ukrajina a Uzbekistán. Země nezúčastněné v PfP zastupovaly Rakousko, Finsko, Slovinsko a Švédsko. Pozorovatelem byl odbor životního prostředí a ZHN školy NATO (SHAPE). Jednání řídil Dr. Jean-Maria Cadiou, náměstek generálního tajemníka pro vědu a životní prostředí, dále jeho zástupce Dr. P. Rambaut a Dr. Denis Beten, programová ředitelka CCMS.

Zasedání pléna schválilo závěry předchozího jednání [1] a zprávu o dosavadních aktivitách. V ní vyslovalo politování, že v některých kooperujících zemích, např. v SR a zvláště středoasijských, nebyla stále určena kontaktní místa. Byla zvýrazněna důležitost jmenování osoby národního koordinátora. Hlavní bod jednání představovalo vyhodnocení pokračujících pilotních studií:

Problémy životního prostředí, které přesahují hranice států a pocházejí z vojenských a obdobných zařízení či aktivit

Studie byla ukončena a vydána závěrečná zpráva týkající se radioaktivního znečištění. Technická zpráva o chemickém znečištění má být zpracována řídicí zemí (SRN) v co

nejkratším termínu. Ředitel pilotní studie, norský vyslanec Dr. Ass, navrhl pokračovat novou etapou vztahující se k ocenění rizika v oblastech dekompozice atomových ponorek, managementu a skladování vyhořelého paliva a radioaktivních odpadů.

Ekologické aspekty využití dřívějších vojenských pozemků

Pilotní studie je řízená USA a SRN a zaměřuje se na sdělení zkušeností v plánování a řízení asanačních bývalých vojenských lokalit. Vytváří organizační, procesní a technologické šablony pro asanace v rozdílných typech míst, které budou zpracovány v systému počítačové databáze přístupné všem členským zemím.

Ochrana civilního obyvatelstva před toxickými látkami vzniklými během přepravy vojenského materiálu

Kanada, která řídí studii, poukázala na důležitost mezinárodní konference konané na toto téma v ČR (Měřín 1994). Je navrženo připravit protokoly k prevenci úniku a dopravní protokoly pro převoz biologických a chemických zbraní armádou.

Havarijní plány pro případ chemických havárií z lékařských a zdravotních hledisek

Studie, řízená Belgií a USA, byla již ukončena a nyní je připravována závěrečná zpráva.

V druhé části plenárního jednání CCMS byli vyzváni národní koordinátoři ČR, Polska a Rumunska k přednesení informace o vlastních aktivitách. Poprvé tak v historii výboru byla vystoupení kooperujících zemí zařazena do programu jednání.

Závěrem zasedání bylo navrženo ustavit nové pilotní studie, a to:

„Přeshraniční“ problémy znečištěného životního prostředí - fáze II

Pilotní studie, kromě již výše uvedeného návrhu, se bude zabývat migrací a mapováním pohybu radionuklidů z kontaminované půdy do řek a oceánů, průzkumem a preventivními opatřeními a nukleárními problémy ve vybraných geografických územích. ČR vyslovila zájem pokračovat ve II. fázi studie a na ustavující schůzi v Oslo (14.-15. září 1995) byla zastoupena specialistou ČVUT v Praze.

Modelování ekosystému pobřežních lagun pro trvale udržitelný rozvoj

Po konzultaci s ostatními zeměmi byla studie navržena Tureckem. ČR vyslovila zájem účastnit se (VÚV TGM v Praze), ale ustavující zasedání nebylo dosud oznámeno.

Jarní zasedání CCMS/NATO/NACC ukončil Dr. J.-M. Cadiou vyzdvižením úlohy národního koordinátora. Aktivita vedla ke vzrůstu počtu expertů, podílejících se na tvůrčí práci v rámci pilotních studií.

Podzimní plenární zasedání se konají ve Washingtonu. Od roku 1995 jsou na něm zúčastněny nejen země NATO, ale i NACC. Poslední plenární zasedání (13.-14. listopadu 1995) bylo sponzorováno ministerstvem obrany USA a ministerstvem životního prostředí (EPA). Byly přizvány i země PfP.

Hlavní referát přednesli Dr. J.-M. Cadiou, paní S. Goodman, náměstkyně ministra obrany USA pro ekologickou bezpečnost, admirál Owen, zástupce náčelníka Spojeného štábu ozbrojených sil USA, L. Fuerth, senátor a poradce viceprezidenta Al Goreho a William Nitze, náměstek pro zahraniční věci EPA.

Hlavním bodem podzimního plenárního zasedání byla diskuze u kulatého stolu na téma **ekologické bezpečnosti (Environmental Security)**. Setkání umožnilo výměnu názorů o nezbytnosti zahrnout aspekty environmentální bezpečnosti do politiky bezpečnosti státu. Začal dialog mezi experty na životní prostředí a specialisty armády vedoucí k identifikaci světových environmentálních rizik, která mohou přispívat k ekonomické, politické a sociální nestabilitě. Zástupci Kanady, Německa a Norska přednesli návrhy na zajištění environmentální bezpečnosti vládami jako součásti strategie bezpečnosti státu vzhledem k environmentálním rizikům, „přeshraničním“ záležitostem a ekologické bezpečnosti.

Bylo navrženo zkoumat vliv současných a budoucích vojenských činností na životní prostředí, vliv prostředí na vojenské aktivity, neválečné vojenské operace a environmentální podporu během konfliktu [2, 3, 4].

Výsledky diskuze jsou těžištěm příští spolupráce CCMS/NATO s partnery (NACC a PfP), zvláště při **zakládání nových pilotních studií**.

PILOTNÍ STUDIE

Pilotní studie, hlavní forma práce CCMS/NATO, řeší rozsáhlou problematiku životního prostředí. Zabývají se otázkami jak vojenského, tak i vysloveně civilního charakteru. Na jejich řešení se podílejí odborníci ze všech oborů, resortů a zemí světa. Bylo ukončeno již 45 projektů pilotních studií a v současné době jich pokračuje 19. Jsou připravovány nové směry rozvoje vojenské ekologie. Odborníci z ČR spolupracují na těchto studiích:

Problémy životního prostředí, které přesahují hranice států a pocházejí z vojenských a obdobných zařízení a aktivit

V návaznosti na předchozí sdělení [1], další zasedání pilotní studie se uskutečnilo v Cherbourge (26.-28. 9. 1994). ČR, jako jediná země mimo NATO, byla jmenována za člena edičního výboru k vydání závěrečné zprávy na téma radioaktivní kontaminace (v roce 1995).

Jak bylo již výše uvedeno, studie pokračuje II. fází, která je považována za samostatnou etapu, zahájenou v roce 1995. Řídící zemí je opět Norsko. Prvního zasedání (14.-15. září, Oslo) se zúčastnili zástupci Běloruska, ČR, Dánska, Finska, Francie, Německa, Islandu, Kanady, Litvy, Lotyšska, Nizozemí, Norska, Polska, Rumunska, Ruska, Švédska, Ukrajiny, USA a Velké Británie. Studie stanovila hlavní cíle, a to ocenění rizika vztahujícího se k odzbrojení atomových ponorek, kontaminaci radioaktivitou v severním regionu a přenosu radionuklidů vodními toky do moří. Postup prací byl upřesněn na druhém zasedání v Římě (5.-7. 2. 1996).

Výhledy armády v životním prostředí

Pilotní studie, založená v roce 1990, je řízena USA a Velkou Británií. Účastníky jsou dále Belgie, ČR, Estonsko, Itálie, Kanada, Litva, Německo, Nizozemí, Norsko, Polsko, Portugalsko, Rusko, Španělsko a Turecko, jako pozorovatelé pracovaly Francie a Řecko. Za ČR se jí účastnilo MO. Rozsahem tematiky vojenské ekologie jde o nejvýznamnější studii ve vztahu k ozbrojeným silám. Svědčí o tom fakt, že navrhla dva velmi významné dokumenty, a to **Prohlášení ekologické politiky v ozbrojených silách NATO** a **Principy ekologické výchovy** [5]. Vytvořila mechanismus výměny národních zkušeností a navrhla

východiska řešení ekologických problémů ve vazbě na činnost vojsk. Studie se zabývala všeobecným nedostatkem znalostí ekologického chování armády a vedla k vyjmenování principů „ekologizace“ činnosti vojsk. Stanovila úkoly, které je nutno zahrnout do agendy NATO. Konstatovala, že **není možné katalogizovat zákony a předpisy dotýkající se otázek životního prostředí pro jejich značný rozsah a pro rozdílné právní systémy členských států**. V rámci studie byl zahájen sběr práva o životním prostředí členských států školou NATO v Oberammergau (SRN). Zjištěné výsledky přes tuto skutečnost ukázaly silné uvědomění mezi spojitostí vojenských aktivit a ekologických problémů a přes rozdílné přístupy a standardy jednotlivých zemí zvyšující se trend přijímaných ekologických opatření. **Zásadou při rozdílné národní úpravě práva životního prostředí zůstává dodržet přísnější právní úpravu během společných cvičení**. Za tímto účelem je nutná výměna informací o výcvikových zařízeních, ochraně životního prostředí a kulturního dědictví, permanentně prostřednictvím CCMS. K usnadnění výměny poznatků byly navrženy tři informační a komunikační systémy (Bulletin Board System, Defence Environmental Network and Information Exchange - DENIX, NATO CCMS Environmental Clearing House - CCMS ECH) a zpracovány videofilmy ekologického chování vojsk „Zacházení s nebezpečnými odpady v NATO“ a „Ochrana před znečištěním - volba velitelů“.

Jednání pilotní studie doprovázela řada seminářů, konferencí a pracovních setkání. Mezi důležitější patřily např. Úloha armády při ochraně životního prostředí (Velitelství NATO, 9. 11. 1992), Předcházení znečištění (škola NATO - Oberammergau, 24. 9. 1993, za účasti ČR, Obrana, životní prostředí a ekonomika (Velitelství NATO, 28. 1. 1994, za účasti ČR), Úloha armády v plnění Montrealského protokolu (USA, 11.-13. 9. 1991), Úloha armády v ochraně ozónové vrstvy (Brusel, 24.-25. 1. 1994). Na posledních byly řešeny mj. problémy spojené s mrazicími a protipožárními prostředky lodí a letadel. Spolupráce se školou NATO vede k doporučení studijních témat a externích lektorů v ekologických kurzech školy, přístupných i pro studium kooperujících zemí.

K významným akcím z hlediska naší účasti patřilo pořádání československo-norské konference pod záštitou NATO v norském Dombasu (září 1992) na téma **Ekologicky vhodné plánování vojenských zařízení a ve výcvikových prostorech**. Předmětem bylo plánování, provoz a uzavírání vojenských objektů, zachování rovnováhy mezi operačními a environmentálními požadavky a zvýšit ekologické vědomí s cílem dodržovat obecné předpisy. Na konferenci byla poprvé a hned úspěšně představena naše vojenská ekologie (5 příspěvků, 2 videofilmy, panel a vydání sborníku) a zahájena první spolupráce se zeměmi Aliance.

Celkem se uskutečnilo 12 zasedání pilotní studie, včetně závěrečného ve Swansea (13.-15. 9. 1995, Wales), kde bylo navrženo studii ukončit. Do zprávy z jednání byla jako vzor **zařazena struktura ekologických orgánů v AČR**. Součástí bylo pořádání mezinárodní konference místní univerzitou na téma *Obrana a životní prostředí*, která se zabývala problematikou pramenící z vojenských aktivit, např. i znečištěním životního prostředí ve státech bývalé Jugoslávie v průběhu mise vojsky UNPROFOR. Zástupce Ministerstva obrany ČR přednesl, na základě předchozího jednání pléna pilotní studie, referát o historii vojenské ekologie a struktuře a působnosti ekologických orgánů v resortu ministerstva obrany. Značný ohlas odborníků vyústil k pozváním na přednášky do USA a Polska.

K naplnění závěrů pilotní studie bylo navrženo k zavedení ekologického výcviku vytvořit vojenskou podskupinu při Výcvikové skupině NATO, která by zahrnovala i země podílející se na Partnerství. ČR byla navržena účast na práci podskupiny. Důrazně bylo upozorněno, že v aktivitách Partnerství pro mír vzniká kritická potřeba dialogu a akcí na podkladě ekologické problematiky armád, jako je aplikace práva životního prostředí do vojenské činnosti, ekologický výcvik, sběr a skládání mozaiky poznatků, názorů a spolupráce k podpoře ekologicky vhodných aktivit armád budoucnosti. K tomu je nutno zaměřit šfeji iniciativy v Pracovním plánu NACC a PpP. Zejména to znamená:

① Armády Aliance a kooperujících zemí budou zřetelně vyzvány k zavádění ekologických předpisů.

② Prohlášení ekologické politiky ozbrojených sil NATO musí být využito armádami kooperujících zemí.

③ Prohlášení by mělo být dostupné veřejnosti jako ukazatel úsilí armády řídit se ekologicky citlivými způsoby.

④ K vedení vojenských aktivit ekologicky citlivým způsobem musí být zajištěn mechanismus sběru informací o životním prostředí za účasti kooperujících zemí. Měl by být dosažen v souladu s Pracovním plánem NACC.

⑤ Klíčovým východiskem je environmentální výchova. Principy výchovy by měly být přijaty štáby a funkcionáři ve všech členských státech.

⑥ Je nutno vyvinout výcvikové standardy životního prostředí pro ozbrojené síly NATO a kooperujících zemí, a to Pracovní skupinu pro ekologickou výchovu a školu NATO (SHAPE).

⑦ Mechanismus výměny informací systémem DENIX bude součástí funkce CCMS-SCH.

Důležitým výsledkem zasedání pilotní studie ve Swansea je, že v rámci aktivit PpP je nedostatek nezbytných ekologických témat, a proto se doporučuje doplnit klíčové dokumenty Partnerství o „Dodatek k životnímu prostředí“. Při příležitosti uvedeného návrhu připomínám, že ČR byla první zemí, která společné akce v oblasti životního prostředí zařadila do aktivit v základním dokumentu PpP. Tento přístup ocenil i Dr. J.-M. Cadiou, náměstek generálního tajemníka NATO při setkání s ministrem obrany ČR v Praze (1.-3. června 1995). Pan Cadiou současně požádal o konání prvních zasedání CCMS/NATO/NACC v Praze v roce 1996. Návrhy na zařazení vojenské ekologie do aktivit Partnerství jsme předběhli nejen země kooperující, ale i země NATO. Požadavek zasedání pilotní studie, vytvořit Pracovní skupinu pro ekologickou výchovu (ETWG), vyplývá právě z potřeby zavést ekologickou politiku armád do ekologické výchovy, vytvořit ekologické standardy pro výcvik a prosazovat vojenskou ekologii do programů PpP.

Řídicími zeměmi pilotní studie jsou USA (MO) a SRN (MŽP a JB). Členy studie, zahájené v r. 1994, jsou dále Bělorusko, Estonsko, ČR, Litva, Lotyšsko, Maďarsko, Nizozemí, Kanada, Polsko, Rusko, SR, Turecko, Ukrajina a V. Británie.

Zabývá se řízením asanací bývalých vojenských areálů. ČR má zastoupení ve čtyřech z pěti podskupin pracujících na rozličných problémech, a to odborníky z MO, MŽP ČR, Univerzity JEP v Ústí n/L a Aquatestu a. s. První a druhá podskupina se zabývá metodikou průzkumu a hodnocením znečištění podle druhů kontaminace a typu vojenských objektů, třetí podskupina aspekty komplexně charakterizujícími postavení státní správy při znovuvyužití znečištěných objektů a ostatními zvláštnostmi (např. ochranou přírody, oceněním vyspělosti zemí podle celkové úrovně zabezpečení nápravy), čtvrtá podskupina vytváří databázi počítačové sítě a komunikaci a pátá podskupina se zabývá finančními zdroji národními i mezinárodními a možnostmi jejich získání. Skupiny pracují samostatně na tzv. pracovních setkáních a výsledky jsou předávány na zasedáních pilotní studie. Nejlepší výsledky byly dosud dosaženy první a druhou podskupinou, která zpracovala na základě řady referátů, týkajících se konkrétního znečištění vojenských lokalit, kvalifikaci kontaminačních látek podle využívání vojenských objektů a rozdílných druhů asanačních metod.

K úspěšným patřilo 3. zasedání pilotní studie, které se konalo v Garmisch (SRN, 8.-12. května 1995). Klasifikovalo údaje získané o znečištění, zejména z dřívějších sovětských základů. Jednání proběhlo ve spojení s mezinárodní „Obrannou ekologickou konferencí“ za účasti nejen expertů na vojenskou ekologii, ale i zástupců vládních úřadů a průmyslníků, kteří považují tuto cestu za atraktivní z hlediska ekonomického rozvoje. Čtvrté zasedání studie se konalo v Königswinteru (Bonn, 4.-6. prosince 1995). Ukončilo I. etapu studie, tzv. přípravou, která měla za cíl teoretické poznání problematiky a možností. Byla zahájena II. etapa, která má prakticky ukončit studii a proběhne do poloviny roku 1997. Jejím vyvrcholením bude provedení demonstračních projektů asanace znečištěných dřívějších vojenských základů a jejich konverze k civilnímu využití. Na jednání bylo navrženo konat páté zasedání této studie v Praze 20.-24. května 1996 s exkurzí do bývalého vojenského újezdu Mimoň.

Kvalita vnitřního ovzduší (II. fáze)

Řídicími zeměmi jsou Itálie, USA a Ruská federace. Dalšími účastníky jsou Belgie, Bělorusko, ČR, Francie, Lotyšsko, Maďarsko, Polsko, Portugalsko a SRN, jako pozorovatel V. Británie.

První fáze studie potvrdila rostoucí význam kvality vnitřního ovzduší pro moderní společnost a potřebu spolupráce v technické oblasti. Druhá fáze má za cíl usnadnit výměnu informací a zajistit technickou a politickou podporu kooperujícím zemím studie. V rámci studie proběhlo vědecké pracovní setkání NATO (ARW) na téma Ventilace a požadavky na kvalitu ovzduší v nemocnicích (Miláno, 13.-16. září 1995). Významným úspěchem je, že spolufidelem akce za země programu Partnerství pro mír byl zástupce Ústavu hygieny a epidemiologie UK v Praze, který zastupuje ČR v této studii. Současně je i koeditorem sborníku, který má v tomto roce vyjít. Významný se jeví zájem pilotní studie uskutečnit zasedání CCMS/NATO na podzim 1996 v Praze.

Řídící zemí studie, zahájené v roce 1991, je Turecko, dalšími účastníky ČR, Litva, Portugalsko, Rumunsko, Řecko a USA. ČR zastupuje na jednání Výzkumný ústav pro ochranu půd v Praze - Zbraslavi (MZe). Zabývá se novými technologiemi pro rozšíření výroby potravin. Požadavkem je, aby zaručovaly biodiverzitu, snižovaly erozi, desertifikaci a salinizaci půdy. Musí vést ke snížení zatížení životního prostředí pesticidy a hnojivy, snižovat potřebu závlahy a vylepšovat půdní úrodnosti. Má uvědomit vlády o moderních dostupných technologiích a potřebnosti dalšího zemědělského výzkumu za účelem zajistit potraviny a snížit ekologické škody.

Ochrana civilního obyvatelstva před toxickými látkami uniklými během přepravy vojenského materiálu

Studie, zahájená v roce 1992, je řízena Kanadou. Zúčastňují se jí Arménie, Bělorusko, ČR, Estonsko, Finsko, Kazachstán, Litva, Lotyšsko, Nizozemí, Maďarsko, Polsko, Rumunsko, Rusko, SRN, Švédsko, Ukrajina a USA. Českou republiku zastupuje HÚ CO ČR. Předmětem pozornosti jsou chemické a biologické látky a otázky smlouvy o chemických zbraních. První schůzka se konala v Ottawě (únor 1994). Bylo dohodnuto vyvinout listy bezpečnostních údajů o přepravovaných materiálech a dopravní protokoly pro zvláštní požadavky přepravy armády. Bylo významné, že jeden ze seminářů studie se konal v péči HÚ CO ČR. Byl zaměřen na právní úpravy mezinárodních předpisů ve vztahu k současným národním předpisům. Druhá schůze pilotní studie v Jurmale (Lotyšsko, 23.-25. 8. 1994) se zabývala mezinárodními doporučeními podle Komise OSN pro dopravu nebezpečného zboží, zejména určením nebezpečného zboží (existuje 13 milionů registrovaných chemických látek ve třech tisících dopravních kategoriích), prevencí před havárií a zajištěním nezbytných informací v případech havárie. Existuje řada mezinárodních doporučení (Oranžová kniha, IMDG kód, technické instrukce ICAO, bezpečnostní série IAEA, RID program, ADR program, ADN a ADN R regulační programy). Je nutno je importovat do mezinárodního zákona. Jak dosáhnout plnění zákonů v armádě by mělo být předmětem studie, včetně osobních sankcí, které se jeví k dosažení cíle nejefektivnější. Byl prezentován US EPA program ALOHA, využívaný k modelování havarijní situace. Třetí zasedání studie se konalo v Litvě (17.-19. října 1995). Hlavní pozornost jednání byla zaměřena na praktické aspekty včlenění mezinárodních předpisů o přepravě nebezpečného nákladu do předpisů všech států, dále identifikaci převáženého nebezpečného zboží, výcvik inspektorů a jejich činnost, detekci a modely šíření látek v ovzduší a v zemině. Bylo navrženo uskutečnit příští zasedání pilotní studie v Praze (15.-18. dubna 1996), které patřilo vůbec k prvním oficiálním zasedáním CCMS/NATO/NACC v České republice.

Závěrem chci zdůraznit, že Francie, která dosud není členem řady pilotních studií, projevuje po vzniku Partnerství snahu o zapojení se do aktivit CCMS. V současné době za tím účelem vysílá skupiny pozorovatelů, které mají získat zkušenosti o stavu řešené problematiky a rozsahu kooperace.

Vzhledem k výborné spolupráci ČR a jejích zástupců v pilotních studiích, včetně pravidelné účasti jmenovaných odborníků na jednáních, vysoké aktivitě a odborné erudici při prezentaci problematiky (od r. 1992 zástupci ČR přednesli na 40 referátů, z toho příslušníci AČR 32 odborných referátů a 3 videofilmy), vzrůstá zájem poznat blíže odborné zázemí, tj. výzkumné, vědecké, vysokoškolské a státní instituce u nás. Odrazem tohoto zájmu je, jak již bylo uvedeno, uskutečnit v České republice alespoň tři zasedání pilotních studií CCMS/NATO. Další akce jsou NATO pořádány v rámci Vědeckého výboru, který je též řízen panem Dr. J.-M. Cadiou [6]. Do priority jeho zájmů patří zejména problematika životního prostředí (např. environmentální technologie, ekologická konverze) a zájmy v něm zastupuje Akademie věd ČR. Úkolem resortu ministerstva obrany je nadále plnit koordinační funkci CCMS v ČR a zajistit tak nadále prestiž ministerstva a státu v mezinárodním měřítku.

Literatura:

- [1] Komár, A.: Výzvy moderní společnosti - CCMS/NATO. Vojenské rozhledy, č. 7/1994, str. 143-150.
- [2] Škorpíková, H.: Vojenská ekologie v Ruské federaci. Vojenský profesionál, č. 2/1996, str. 31-32.
- [3] Komár, A.: Ekologie ve vyspělých armádách. Vojenský profesionál, č. 2/1996, str. 33.
- [4] Komár, A.: Směr environmentální bezpečnosti. Vojenský profesionál, č. 6/1996, v tisku.
- [5] Komár, A.: Politika životního prostředí a výcvik v NATO. Vojenský profesionál, č. 11/1995, str. 33-34.
- [6] NATO Handbook, Brusel 1995, str. 150.

Každý soudný člověk chápe, že nechce-li NATO riskovat ztrátu své schopnosti jednat, nemůže se naráz a v jednom dni rozšířit o všechny země, které mají o členství zájem. Nicméně nikdo by neměl mít důvod k pocitu, že přijetím té či oné země proces rozšiřování končí. Všichni by měli mít jistotu a perspektivu, všichni by měli znát kritéria, která na ně budou kladena, a všechny racionální důvody, proč se s tím či oním počítá dříve a s tím či oním později. K formulaci toho všeho nepochybně přispějí i první poznatky z počátečního individuálního dialogu Aliance s jejími partnery.

*Z projevu Václava Hava, prezidenta ČR,
na 13. konferenci Severoatlantické aliance
Lidové noviny 22. 6. 1996.*